

Meszugim. Obraz odmieńców w żydowskich księgach pamięci

STRESZCZENIE

Głównym celem niniejszej rozprawy jest analiza narracji żydowskich ksiąg pamięci traktujących o odmieńcach (z jidysz *meszugim*), czyli osobach w pewien sposób wyróżniających się na tle ogółu, funkcjonujących zazwyczaj na marginesie tradycyjnej społeczności. Uwaga skupia się przede wszystkim na znalezieniu odpowiedzi na pytanie jaki obraz odmieńców został w nich zawarty, a co za tym idzie, jaki wizerunek tych postaci postanowiono przekazać następnym pokoleniom oraz w jaki sposób i jakimi metodami to osiągnięto. W badaniach istotne jest jak zapamiętano i uwieczniono minione czasy, a nie czy przekaz ksiąg pamięci wiernie odpowiada faktom historycznym.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Trzy pierwsze mają na celu przybliżenie szerokiego kontekstu badanych narracji, stanowią więc omówienie materiału źródłowego, metodologii, zaplecza teoretycznego oraz tła społeczno-historycznego. Dwa kolejne prezentują analizę podmiotową i przedmiotową narracji o odmieńcach zawartą w księgach pamięci. Koncentrują się zatem na odpowiedzi na pytania badawcze – co i w jaki sposób przedstawiają zebrane teksty.

Rozdział pierwszy zawiera charakteryzację materiału źródłowego, jakim są księgi pamięci. Przedstawiona jest w nim specyfika gatunku, a także geneza oraz struktura tego rodzaju publikacji. Szczególna uwaga skierowana jest na obecny w nich problem mitologizacji, przesycenia nostalgią i wpływ tych czynników na analizowane treści.

W rozdziale drugim wskazane są koncepcje metodologiczne i teoretyczne, które zaważyły na interdyscyplinarnym podejściu badawczym do materiału źródłowego oraz najważniejsze inspiracje decydujące o wyborze zastosowanych metod. Podzielony został na cztery główne obszary tematyczne zawarte w osobnych podrozdziałach. Pierwszy z nich obejmuje narrację, różne sposoby jej ujęcia i rolę, jaką pełni w życiu jednostki. Drugi traktuje o problematyce pamięci i jej wymiarów, relacji z historią, koncepcji tzw. „miejsc/punktów pamięci” oraz zależności między pamięcią zbiorową i indywidualną. Kolejny rozpatruje kwestię odmienności w ujęciu społecznym i kulturowym. Ostatni zaś poświęcony jest badaniom własnym, zakreśla ich skalę, zakres, stanowisko badawcze oraz aparat pojęciowy.

Rozdział trzeci porusza wybrane zagadnienia dotyczące kultury i tradycji żydowskiej, a także historii pomocy socjalnej na ziemiach polskich. Rozpoczyna się on od omówienia

dobroczynności, jako jednego z podstawowych nakazów judaizmu, kształtującego postawy i system wartości wyznawców tej religii. Następnie przedstawia niepełnosprawność, zarówno umysłową, jak i fizyczną, w świetle źródeł halachicznych. Ukazuje m.in. nieprecyzyjne granice wyznaczające szaleństwo i czynniki, które mogły je powodować oraz ograniczenia w wypełnianiu nakazów religijnych przez osoby dotknięte ułomnościami. Kolejnym poruszonym w tej części pracy problemem jest ogólny zarys opieki psychiatrycznej na ziemiach polskich, której szerszy rozwój nastąpił dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Obejmuje on również działania pomocowe podejmowane w samych sztetlach, ponieważ ze względu na swoiste odizolowanie społeczności żydowskich, posiadały one własne sposoby opieki nad biednymi i chorymi. Uwzględnia też najpopularniejsze bractwa dobroczynne, funkcjonujące w gminach, dbające między innymi o ubogich i bezdomnych.

Czwarty, a zarazem najobszerniejszy rozdział przedstawia szczegółowe rezultaty analizy treści wybranych fragmentów z ksiąg pamięci dotyczących odmieńców. Materiał badawczy podzielony został pod kątem poruszanej w nim tematyki, wyłaniając dziewięć głównych motywów, wyznaczających zawartość kolejnych podrozdziałów, tj.: nazwy osobowe, wygląd zewnętrzny, pochodzenie, miejsce zamieszkania, stan cywilny, sposoby utrzymania, charakter odmieńców (w tym źródła szaleństwa, wyjątkowe talenty, przejawy odmienności, stosunek do świata), związki z siłami nadprzyrodzonymi (w tym: czarne wesela, gilgule, duchy i łamed-wownicy) oraz miejsce w społeczności (w tym: relacje z mieszkańcami miasteczka i anegdoty o odmieńcach). Każda część oparta jest na przykładach oraz zobrazowana licznymi cytatami. Zebrany materiał źródłowy jest zróżnicowany, ale zestawiając ze sobą wybrane fragmenty można w nich dostrzec wyraźne podobieństwa, m.in. w aspektach, na jakie zwracano uwagę, podejmowanych tematach oraz konotacjach, jakie budzili odmieńcy. Badanie problemowe oraz skupianie się kolejno na poszczególnych zagadnieniach, umożliwia szczegółowe zaprezentowanie i zinterpretowanie ich treści. Koncentruje się przede wszystkim na sposobie przedstawiania odmieńców, a także wskazaniu, jakie elementy akcentują autorzy opowieści, a które pomijają, ukazując specyficzny, subiektywny obraz miejskich *meszugoim*.

Ostatni, piąty rozdział poświęcony jest sferze podmiotowej tekstów źródłowych, wyjaśnia jak konstruowano sam tekst, jak przekazywano informacje o odmieńcach, a w końcu jaki był stosunek samych piszących do *meszugoim*. Omówione zostały metody budowy i prowadzenia narracji (forma tekstu, określenia czasowe, perspektywy narracyjne oraz relacja narrator – odmieniec), a także sposoby przedstawiania poszczególnych postaci (m.in. przykłady intertekstualności w narracjach). Należy jednak pamiętać, że wybrane fragmenty nie są dziełami literatury pięknej, a stosowanej, zwanej też użytkową. Składają się na nie osobiste

reminiscencje, zapisy o charakterze pamiętnikarskim, a przede wszystkim relacje zwykłych ludzi, zatem ogólne schematy analizy literackiej nie znalazły tu zastosowania. Nie można ponadto wyłonić jednej reguły właściwej wszystkim tekstom, bez zbytniego uproszczenia i daleko idącej generalizacji. Tak więc skoro ich niejednorodność uniemożliwia ujęcie badanego materiału jako zbioru, którym rządzą uniwersalne wzory, podobnie jak w poprzednim rozdziale, opisane zostały główne tendencje charakterystyczne dla badanego materiału, poparte konkretnymi przykładami.

Rozprawę uzupełniają spis treści, wstęp, zakończenie oraz aneks, zawierający wybrane, autorskie tłumaczenia wspomnień o odmieńcach.

Agda Zgese